

Politický kult Jozefa Tisa v povojnovej slovenskej poézii

Anton Hruboň

HRUBOŇ, A.: Political Cult of Jozef Tiso in Post-War Slovak Poetry
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 3, pp. 239-257

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.3.3>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1817-4212>

Keywords: Jozef Tiso, Slovak State,
exile poetry, Catholic modernism,
political cult

During the Second World War, Jozef Tiso (1887–1947), a Catholic priest, leader of the governing Hlinka’s Slovak People’s Party, and President of the Slovak State (1939–1945), a client state of Nazi Germany, had become an object of political cult that persisted after 1945. After being sentenced to death by the National Court in Bratislava and executed by hanging on 18 April 1947, Tiso was ultimately turned into a martyr in the eyes of the Hlinka’s Party wartime regime’s supporters. His image as a “martyr of the nation, state, Christian faith and the Church” has been formed mainly by those who fled the communist regime and remained in exile from the late 1940s until 1990s. Tiso’s “sacrifice” was massively reflected in exile poetry. The poetry of the Catholic modernist group as well as poems written by occasional poets of nationalistic orientation strongly contributed to the creation of the persona of Jozef Tiso as a martyr – a myth which did not disappear from Slovak politics and culture even after the fall of the communist regime in 1989. Against the background of Tiso’s cult genesis and formation, the article analyses the semiotic dimension of politically engaged poetry, which has shaped his sacralised image in recent decades and led part of Slovak nationalistic organisations in the post-communist milieu to efforts for judicial and moral rehabilitation of Jozef Tiso, as well as his ecclesiastical beatification.

Kľúčové slová: Jozef Tiso, Slovenský
štát, exilová poézia, katolícka
moderna, politický kult

Udalosti rokov 1945 a 1948 vyvolali exodus niekoľkých desiatok tisíc občanov za hranice Slovenska. Postupujúci front druhej svetovej vojny a s ním súvisiaca blížiac sa porážka režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), ako aj nástup Komunistickej strany Československa k moci o tri roky neskôr podnietili časť slovenskej spoločnosti k dočasnej či trvalej emigrácii na Západ. Súčasťou oboch emigrantských vln boli politickí funkcionári, kultúrni činníci a sympatizanti vojnového režimu, ktorí si do zahraničia vzali so sebou aj svoje ideové presvedčenie. Na rozdiel od Československa, obnoveného po nedávnych historických skúsenostiach na pilieroch neotrasiteľného antifašizmu, prostredie demokratickej západnej Európy, Severnej a Južnej Ameriky emigrantom umožňovalo kontinuálne pestovať obraz v ich očiach zlatého obdobia národného rozkvetu a taktiež rozvíjať svet politických mantier, mýtov, rituálov a kultov stvorených v období rokov 1938 – 1945, keď HSLS kumulovala vo svojich rukách všetku politickú moc na Slovensku pod bedlivým protektorstvom nacistickej Nemeckej ríše.

Esenciálnu rolu v procese pestovania spomienkového optimizmu na túto historickú etapu zohrávala tvorba osobností kultúrneho života, ktoré si po roku 1945, respektíve po roku 1948 zvolili emigrantský údel a ktoré zároveň spájalo so Slovenským štátom a jeho režimom hlboké emočné puto, flagrantne sa prejavujúce aj v ich literárnych prácach. Do tejto skupiny patrili predovšetkým básnici z prostredia katolíckej moderny, ktorí aj v zahraničí pokračovali v písaní kresťansko-nacionálne ladenej poézie. Ich básnické texty, objavujúce sa od konca štyridsiatych rokov až do pádu železnej opony na stránkach emigrantských periodík, antológií, zborníkov, ale aj v samostatne vydaných autorských knižných zbierkach poézie, pomáhali v exulantských komunitách sympatizantov režimu HSLS udržiavať naratív ľudáckeho dejinného príbehu.¹ V nezanedbateľnej miere tvorili kultúrno-legitimizáciu pre osoby, organizácie a hnutia, ktoré sa usilovali oživovať nekriticky pozitívny, ba až idylický obraz ľudáckeho režimu aj po roku 1989.

Hoci tematické zameranie nacionálne orientovanej tvorby exilových básnikov zviazaných so Slovenským štátom bolo pomerne pestré, istý spoločný priesečník nachádzala od samého počiatku v osobe Jozefa Tisa. Po druhej svetovej vojne a obzvlášť po jeho poprave dňa 18. apríla 1947 sa J. Tiso stal jedným z ústredných bodov nielen exilovej žurnalistiky, ale takisto námetom exilovej poézie. Ak v nej aj nebol bytostne sprítomnený, vo veršoch sa odrážalo v podobe alegorických referencií domnelé „národno-budovateľské“ a „štátnické dielo“, rovnako ako hodnoty, ktoré J. Tiso a jeho režim reprezentovali. Napriek tomu, že politické preferencie v exile tvoriacich básnikov, duchovne spriaznených so Slovenským štátom z rokov 1939 – 1945, sú všeobecne známe, téma politickej angažovanosti poézie v službách ľudáckeho exilu je terra incognita, a to nielen v historiografii, ale tiež v literárnej vede, s výnimkou niekoľkých odborných príspevkov

1 Vo všeobecnosti sa pod ním rozumie koncepcia, podľa ktorej Slováci ako národ svojim historickým vývinom vždy cielavedome smerovali k vytvoreniu vlastného nezávislého štátu. Za takéto „vyvrcholenie“ národných dejín ľudáci považovali stredovekú Veľkomoravskú ríšu ako „prvý slovenský štát“ a následne Slovenskú republiku z rokov 1939 – 1945 ako „po tisícročí obnovený slovenský štát“ (Hrušovský 1939).

sústreďujúcich sa predovšetkým na prorežimnú kultúrnu aktivizáciu exilových tvorcov počas vojnového obdobia.²

Predkladaná štúdia má ambíciu nielen načrtnúť hlavné kontúry genézy a formovania politického kultu J. Tisa v povojnovej poézii, ale zároveň otvorí problém „intelektuálneho pozadia“ ľudáckeho kultúrneho kódu, ktorý prežil spoločenské zmeny v rokoch 1945 aj 1989 a dodnes v slovenskom prostredí podstatne ovplyvňuje historicko-kultúrne povedomie.³ Prostredníctvom diskurzívnej analýzy približuje najmä jej intencionálnu a semiotickú rovinu. V popredí je otázka, čo jednotliví autori básnickou tematizáciou J. Tisa sledovali a akými výrazovými prostriedkami umocňovali jeho pozitívny, v konečnom dôsledku až oslavný a sakralizovaný obraz vedúci po páde komunistického režimu v časti slovenskej spoločnosti k snahám o súdnu a morálnu rehabilitáciu, prípadne o beatifikáciu prezidenta Slovenského štátu (ako to dokumentujú publikácie Dr. Jozef Tiso 2002: 101-123; Ďurica 2006: 543-558). Keďže téma Tisovho povojnového kultu rozsahom presahuje rámec exilovej poézie, ktorá ho spoluutvárala, je dôležité zachytiť aj jeho premeny, continuity a diskontinuity v 21. storočí: vhodným metodologickým nástrojom tu môže byť empatický prístup, ako ho zdôrazňuje pri komparatívnom štúdiu fašistickej a postfašistickej éry aj popredný politický teoretik a tvorca široko akceptovanej teórie generického fašizmu Roger Griffin.⁴

Všeobecný kontext zázemia a tvorivého prostredia v podmienkach ľudáckeho politického exilu

Na konci druhej svetovej vojny opustilo územie Slovenska natrvalo asi päť- až šesťtisíc osôb. Okrem funkcionárov HSLŠ, Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže, príslušníkov ozbrojených zložiek a civilistov utekajúcich z vlasti v strachu pred sovietskou Červenou armádou bola súčasťou tejto migračnej vlny početná skupina predstaviteľov slovenskej kultúry, ideologicky zviazaných s ľudáckym režimom (Hruboň 2014: 408-409), medzi nimi napríklad Jozef Cíger Hronský, Stanislav Mečiar, Jozef Cincík, František Hrušovský, Henrich Bartek, Ernest Žatko, Karol Strmeň, Ján Okál, Mikuláš Šprinc, Rudolf Dilong, Štefan Polakovič a ďalší (Letz

2 Toto konštatovanie je o to tristnejšie, že v období Slovenského štátu došlo k vydavateľskej explózií: vyšlo viac než 4000 knižných titulov, z čoho časť tvorila práve politicky angažovaná umelecká literatúra, nehovoriac o otvorenom politickom angažovaní viacerých literátov (Tido J. Gašpar – šéf Úradu propagandy, Milo Urban – šéfredaktor *Gardistu*, Valentín Beniak – vedúci sekretariátu ministra vnútra Alexandra Macha, Andrej Šubik-Žarnov – člen Štátnej rady a tak ďalej) (Kamenec 2008: 170, 174; Žatko 1949: 203). Ernest Žatko udáva presne 3927 knižných jednotiek vydaných do roku 1944, z toho 3286 pôvodných. Medzi spomínané výnimky patrí najmä štúdia Petra Gettinga (2009: 149-180) či reflexia Ivana Kamenca (2009: 130-140). Pre kritickú analýzu celkového kontextu kultúry Slovenského štátu je mimoriadne cenným katalóg výstavy *Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945* v Slovenskej národnej galérii v Bratislave v rokoch 2016 – 2017 (Bajcurová – Hanáková – Koklesová 2017). Z novších prác k téme literárne aktívnych kňazov, inklinujúcich k extrémnemu radikalizmu až fašizmu, možno uviesť monografiu Miloslava Szabóa (2019).

3 Konkrétne príklady ľudáckych kultúrnych kódov a ich transformácií v textoch až do roku 1993 uvádza komentovaná antológia *Ludácka čítanka. Sila propagandy, propaganda sily* (Hruboň 2019).

4 Podľa R. Griffina by sa k aktérom, hnutiam a režimom fašistickej éry nemalo pri hodnoteniach pristupovať zo súčasných pozícií, ale treba študovať ich vlastnú perspektívu, teda „ako fašisti sami vnímali ich politickú misiu“. Aby bolo možné problematiku metodologicky správne uchopiť, je podľa R. Griffina nevyhnutné analyzované objekty „brať vážne“, avšak „bez schvalovania ich hodnôt alebo programu“, odmietnuc tak staršie marxistické či liberálne prístupy považujúce fašizmus a príbuzné ideológie za „reakčné“, „iracionálne“, „nihilistické“ a „nedefinovateľné“ (Griffin 2018: 128).

2017: 21). Po opadnutí počiatkových ilúzií o prechodnom charaktere pobytu v zahraničí sa z utečencov stali natrvalo exulanti. V demokratickej cudzine mimo sovietskeho vplyvu sprvu nachádzali dočasný pobyt na území Rakúska, Bavorska a Talianska, neskôr vo Francúzsku, v Španielsku či v Kanade. Keď sa definitívne vykryštalizovala geopolitická situácia, okrem exulantských skupín, ktoré zotrvali v Európe (predovšetkým v Nemeckej spolkovej republike a Taliansku), ďalšie sa z bezpečnostných dôvodov presúvali do zámoria, najmä do Argentíny poskytujúcej za éry prezidenta Juana Peróna útočisko utečencom z krajín bývalej fašistickej Osi, ďalej do Kanady a v menšej miere do Spojených štátov amerických (Vondrášek – Pešek 2011: 179-186; Letz 2017: 22).

V krajinách, kde sa usadili ľudácky orientovaní emigranti zo Slovenska, postupne vznikali pobočky dvoch ústredných exulantských politických organizácií – Slovenského akčného výboru (premenovaného v roku 1949 na Slovenský oslobodzovací výbor) a Slovenskej národnej rady v zahraničí. Obe organizácie dávali literátom, ktorí v roku 1945 ušli z rodnej krajiny, priestor jednak pre politickú sebarealizáciu, a jednak, spoločne s ďalšími krajanskými kultúrnymi spolkami, priestor pre umeleckú tvorbu na stránkach slovenských tlačovín vychádzajúcich v zahraničí. Hoci ich rozdeľovali odlišné pohľady na štátoprávne postavenie Slovenska či stratégie boja proti komunizmu, v kultúrnych otázkach panovala medzi nimi v zásade jednota. Inštitucionálna atomizácia kultúrno-umeleckých spolkov, ako napríklad založenie Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí v americkom Clevelande 1. januára 1956 na čele s Františkom Šubíkom (Andrejom Žarnovom) a následné založenie Zahraničnej Matice slovenskej v argentínskom Buenos Aires 30. augusta 1959 na podnet J. Cígera Hronského a S. Mečiara (Letz 2017: 33-34), vyplývali skôr z teritoriálnej rozptýlenosti literátov než ich zásadnej ideovej roztrieštenosti. Styčný bod exilovej politicky angažovanej literatúry – a poézie zvlášť – bol však počas celého obdobia pre všetky tábory nemenný: idylizovaná „zlatá éra“ reprezentovaná obdobia Slovenského štátu a jej prezident J. Tiso.

Obrazy Jozefa Tisa v exilovej poézii a formovanie mučeníckeho kultu

„Možno popraviť človeka, ale nie ideu, ktorú reprezentuje,“ napísal exilový historik František Vnuk vo svojej krátkej biografii J. Tisa vydanéj pri príležitosti dvadsiateho výročia jeho popravy (Vnuk 1967: 43). Toto konštatovanie z roku 1967 akoby symbolicky charakterizovalo celé dekády tvorby predstaviteľov politicky angažovanej exilovej poézie so vzťahom k Slovenskému štátu, s ktorými aktívne spolupracoval aj sám F. Vnuk. Jeden z príslušníkov kultúrnej emigrácie Š. Polakovič ako aktivista Slovenského akčného výboru, vedeného bývalým ministrom zahraničných vecí a vnútra Ferdinandom Ďurčanským, kde sa spomedzi literátov politicky angažovali R. Dilong a J. Okál (Vondrášek – Pešek 2011: 74), vypracoval už v júni 1947 latinsky písaný dokument *Memoriae sacrae Excelentissimi viri...* (Posvätej pamiatke vynikajúceho muža...), v intenciách ktorého sa uberala exilová poézia tematizujúca Tisovu osobnosť. Polakovičov dokument, distribuovaný biskupom v Európe a Severnej Amerike a v preklade aj v prostredí ľudáckeho exilu, prezentoval J. Tisa ako „človeka príkladného katolíckeho charakteru [...], ktorý bol falošne obvinený, zavraždený, spopolnený a ktorý je hodný úprimnej úcty a najvyššej oslavy od všetkých katolíkov na svete“ (Vnuk 2019: 20-21).

Vznik mučeníckeho rámca, sugestívne verbalizujúceho „obetu“ a „násilnú smrť z ruky bezbožných nepriateľov kresťanstva“, ktorý silno poznačil poetickú tvorbu exulantských básnikov, koniec koncov podnietil sám J. Tiso v textoch napísaných bezprostredne pred vykonaním trestu smrti obesením: *Posledný pozdrav* zo 16. apríla a *Posledný odkaz* z 18. apríla 1947 (Zamlčaná pravda o Slovensku, II. diel 1996: 415; Proces s dr. J. Tisom... 1990: 254). Tieto politické testamenty vytvorili základ pre „posmrtný život“ bývalého prezidenta Slovenského štátu. Jeho sympatizanti si ich medzi sebou aktívne šírili, čo podporovalo obraz J. Tisa ako martyra národnoštátnej myšlienky a protikomunistického stanoviska (Lacko 2017: 202).

Prakticky okamžite po výkone rozsudku smrti sa mučeníckeho motívu zmocnil ľudácky exil a začal ho touto optikou intenzívne pertraktovať vo svojich tlačovinách, zvyčajne pri výročiach Tisovho narodenia (13. októbra 1887) a úmrtia (18. apríla 1947) a tiež pri pripomienkach vzniku Slovenského štátu (14. marca 1939), ktorý J. Tiso ako jeho najvyšší predstaviteľ reprezentoval. Hoci prevládalo jubilejné tematizovanie, téma návratov do glorifikovanej minulosti často rezonovala aj mimo výročí. V každom prípade, pravidelná umelecká podpora lemujúca ako kultúrne dekorum politické články v periodikách a exulantské publikácie potvrdzuje tézu Blažejka Beláka, podľa ktorej „slovenská exilová poézia ako umelecká aktivita osobností a názorových zoskupení má svoj nezávislý, od politických dejín slovenského exilu oddelený život, avšak jestvuje nemálo dokladov o ich blízkom, miestami až paralelnom vývine“ (Belák 1998: 419).

Úvodnú príležitosť poetickej reflexie Tisovej osobnosti poskytlo prvé výročie jeho popravy v apríli 1948. V danom čase sa ľudácki exulanti vrátane kultúrnej zložky v zahraničnom prostredí stále len etablovali, prvoradá bolo pre nich získanie bezpečného zázemia pre nový život a až následne zakladanie a rozširovanie siete exulantských organizácií. V popredí boli teda existenčné otázky, nie vydavateľská a umelecká činnosť.⁵

Priekopníkom exilovej poézie zameranej na vytváranie Tisovho kultu ako mučeníka sa stal príležitostný básnik Andrej Hora s básňou *Pozdrav domov k 18. aprílu*, publikovanou v roku 1948 v strojopisnom samizdatovom časopise *Slobodné Slovensko*⁶ (opätovne uverejnenou na titulnej strane časopisu aj v roku 1949). Autor pozdravoval Slovensko zo slobodného Západu „v deň pokorenia“, spájaným s výročím Tisovho obesenia. Napriek ľútosti nad útrpným údelom vlasti, bitej „korbáčom nových Tvojich drábov“ a gniavenej „zradou dnešných mameľukov“, dával vo svojich veršoch Slovensku nádej na nový, „slobodný“ začiatok: „Z krvi a muk vyrastieš nám nová - / očistená ohňom, zhartovaná v boji. / Nebude márna obeta Tisova - / len v jeden šík sa, rodáci moji!“ (Hora 1948: 1; Hora 1949: 3).

Citované verše sú exemplárnou galériou motívov, s ktorými operovali vo svojom politickom myslení hnutia fašistickej „Novej Európy“, nevynímajúc HSLS. V prvom rade je to odkaz na potrebu spirituálnej regenerácie Slovenska prostredníctvom likvidácie povojnového status quo – komunistického režimu.

5 Peripetie ľudáckeho exilu v prvých povojnových rokoch a osudy mnohých emigrantov vrátane kultúrnej skupiny v Taliansku zachytil v spomienkach napríklad Ján Okál (1989). Vzhľadom na obavy z víťazstva komunistov v krajine a hrozbu vydania československým úradom sa viacerí z nich (napríklad R. Dilong, S. Mečiar či J. C. Hronský) rozhodli nasledovať Ďurčanského a emigrovať do Argentíny. Ich čiastočný zoznam s biografickými medailónmi uvádza Jančík 1996: 94-104.

6 Miesto vydávania časopisu sa neudávalo z dôvodov utajenia, keďže išlo o samizdat.

244 Toho sa spoločnosť musí zbaviť – ako naznačuje A. Hora – aj ozbrojenou cestou, pričom tento zápas má byť nástrojom očisty spojenej s obeťami, ktoré však napokon nebudú márne, pretože povedú k zmŕtvychvstaniu národa. Tento mýtus, pre ktorý R. Griffin zaviedol politologický neologizmus palingenéza,⁷ tvorí centrálny komponent ideológie fašizmu a ním inšpirovaných strán a hnutí, vrátane HSLŠ.

Podobne nezlomnú vieru, obohatenú dokonca o výzvy do krvavého zápasu za „oslobodenie Slovenska“, obsahuje báseň Mojmirá Zvona *Marcová omša*, publikovaná ako umelecký doplnok k úvodníkom E. Žatka (Jána E. Bora) a R. Dilonga v aprílovom vydaní novín *Slovenská republika*, periodika Slovenského oslobodzovacieho výboru založeného v roku 1949. Rovnako ako Žatkova a Dilongova esej, aj báseň operuje motívom obetí a slávy „*hrdinov mŕtvych*“. Namiesto doloristického utápania sa v tragédiách minulosti vyzýva neoplakávať J. Tisa „v čiernom ornáte“ na znak smútku, ale volá po aktivistickom prístupe v podobe ozbrojeného boja: „*Marcové stráže volajú nás do zmeny / volanie poľníc ozvena už roznaša / a ústie pušky zasa bude zakvitať...*“ (Zvon 1949: 1).

M. Zvon ponúka ako symbol zápasu ľudáckeho exilu metaforu červenej zástavy a ornátu – zástupných symbolov vlasti a kresťanstva alegoricky premočených krvou, pričom využíva tiež motívy archanjela Michala a kresťanskej piesne *Glória*. Táto biblická mystika v danom kontexte nie je náhodná, ale obsahuje výraznú symboliku. Archanjel Michal, vychádzajúc zo starej talmudistickej tradície, tu reprezentuje bojovníka proti satanovi zosobnenom v komunizme. *Glória* ako slávnostný hymnus symbolizuje vďaka vykúpeného ľudstva Bohu (respektíve Svätej Trojici), čo v desakralizovanej politickej percepcii opäť referuje na mýtus znovuzrodenia, silne prítomný v ľudáckych politických imagináciách.

Príznačné je prepojenie spievania *Glórie* „*pozďľ Dunaja na karpatskom hrebeni*“ na slávu tria „politických mučeníkov“, ktorí boli Národným súdom v Bratislave odsúdení na trest smrti. Okrem J. Tisa („*prvému Tebe veliteľ a prezident*“) mala táto Zvonova politicky percipovaná *Glória* znieť aj dvom ďalším členom „svätej martýrskej trojice“, ktorých inak exilová poézia ani publicistika príliš netematizovali – veliteľovi nitrianskej posádky podplukovníkovi Jánovi Šmigovskému („*a potom Tebe, Janko Šmigovský*“) a poslednému náčelníkovi Hlinkovej gardy Otomarovi Kubalovi („*a Tebe ešte, kamarát Otomar*“).⁸

7 Termín, pochádzajúci z gréckeho základu (*palin + genesis*), sa pôvodne používal prevažne v biológii, filozofii a teológii. R. Griffin ho však v zásadnej práci *The Nature of Fascism* (1991) zakomponoval aj do svojej jednotnej definície fašizmu, ktorá sa stala široko akceptovanou, čo bolo zároveň impulzom pre jeho „objavenie“ a heuristickú účelnosť v politických vedách či historiografii (Griffin 2018: 46). Podrobnejšie Roberts 2020: 29-50.

8 J. Šmigovský (1903 - 1945) personifikoval v očiach ľudáckeho exilu „prvého mučeníka“ povojnového retribučného súdnicstva. So svojou vojenskou posádkou v Nitre sa odmietol pridať k Slovenskému národnému povstaniu, za čo bol 25. septembra 1945 odsúdený (trestný čin zrady na povstaní) a 9. októbra 1945 popravený zastrelením. Rovnako skončil 28. augusta 1946 O. Kubala (1906 - 1946). Kubalovo zakomponovanie do exilovej poézie v básni M. Zvona je nanajvýš sporadické, keďže počas Slovenského štátu patrilo k Tisovým kritikom a reprezentoval národnosocialistickú opozíciu voči klerikálno-nacionalistickému krídlu HSLŠ. Práve z dôvodu jeho aktivistických stykov s nacistami, otvoreného politického ultraradikalizmu a podielu na represáliách voči Židom počas nemeckej okupácie Slovenska exulanti len zriedka publicisticky či umelecky odkazovali na jeho meno. Ďalšiu z takýchto básní napísal napríklad predstaviteľ národnosocialistickej poézie Viliam Ries (1904 - 1989), píšuci pod pseudonymami Ivan Javor a I. J. Hontiansky (Lacko 2020: 191-193).

Po počiatočnom pozvoľnom rozbehu exilovej poézie týkajúcej sa J. Tisa s akcentovaným mučeníckym aspektom prinieslo doslova kvantitatívnu explóziu prvé okružle jubileum jeho popravy. Nový časopis Slovenského oslobodzovacieho výboru *Slovák v slobodnom svete*, vychádzajúci ako dvojmesačník po presťahovaní sa F. Ďurčanského z Argentíny do Mníchova, publikoval v apríli 1957 na titulnej strane priamo pod Tisovým *Posledným odkazom* a jeho fotografiou báseň R. Dilonga s názvom *Smrť Prezidenta* (paralelne vyšla aj v periodiku *Slovenská republika*; Dilong 1957b). R. Dilong, aktivizujúci sa v období Slovenského štátu aj ako tvorca politicky angažovanej poézie zbierkami *Gardisti, na stráži!* (1939), *Vojna: básne* (1942), *Oslava rodu* (1943), *Plač: básne* (1944) či povojnovou zbierkou *Súdení* (1946), predostrel v tejto básni glorifikujúci obraz J. Tisa ako láskyplného dobrého hospodára a príkladného kresťana s čistým svedomím, idúceho na popravisko so vztýčenou hlavou: „*Modlíš sa, vieš už, / hodinu istú, / len dušu čistú, / nenesieš nič k nej. / A čisté ruky, / nevinné, biele, / ako si ich mal / pri čistom diele [...] / Nechal si, gazda / slovenské pole, / so zrnom sýpky, / kvety na stole.*“ Okrem zdôraznenia, že Tisov „odkaz“ bude žiť aj po jeho smrti („*Kde tvoje vrúcné / modlitby zneli, / ó, nezahynieš, / nezomrieš celý*“), básnik zároveň vyzdvihuje význam jeho „obety“ a jej generačnú nadčasovosť: „*Čo veľké je nám, / je v tvojom diele, / v ňom verí v život / Slovensko celé. / Čo sväté je nám, / je v tvojej cene, / je v tvojej smrti, / je v tvojom mene. / Pre rodných vnukov, pre detné deti, / stá symbol boja / tvoja smrť svieti*“ (Dilong 1957a: 1).

Touto básňou obohacuje R. Dilong poéziu kultu nielen o mýtus ekonomicky všeobecne prosperujúceho Slovenska pod Tisovým vedením (čo sa najmä po roku 1989 stalo ústredným komponentom argumentačnej stratégie apologetov ľudáckeho režimu), ale poetickú mystiku (ktorá bola prítomná aj v básni M. Zvona *Marcová omša*) ďalej rozvíja eschatologickým motívom, umocňujúcim obraz úprimného a Bohu oddaného kresťana. Eschatologické verše tematizujúce posledné veci človeka pred násilným skonom na popravisku („*Pre všetko tu máš, / ó, väzeň tichý, / posledný pohľad, / posledné vzdychy [...] / A ideš na smrť, / vyznávač Kristov, / ideš už sprchnuť, / ako strom z listov*“) dotvárajú emočnú mozaiku, zhmotňujúcu podprahový obraz pokorného mučeníka, kráčajúceho v šlapajach Ježiša a jeho nasledovníkov – „martyrov za vieru“.

Ku klasikom exilovej poézie s témou Tisovho mučeníctva patrili i ďalší predstavitelia katolíckej moderny Gorazd Zvonický (1913 – 1995). Jeho báseň *Uzavriem krušné desaťročie* s podtitulom *K 18. aprílu 1957* je svedou bilancujúcou decénium hľadania sa v prostredí nového sveta a vnútornou katarziou exulantov. Ich „chlebové“, vo svojom jadre materiálne problémy hodnotí ako malichernosti všedného dňa a v kontraste k nim v metaforách kritizuje pasivitu voči daniu v rodnej krajine, kde podľa Zvonického v skutočnosti nevládnú Slováci, ale cudzia moc („*a v dome, čo sa stráca v tmách, / z holubov zbudli iba brká, / kým cudzí vlčiak v bráne víka*“). I on však dúfa, že exil nakoniec prekoná politickú roztrieštenosť a hašterivosť a napokon svorne položí kyticu k Tisovmu hrobu v oslobodenej vlasti, pričom sám J. Tiso bude alegorickým sudcom čínorodosti, respektíve záhalčivosti jeho aktivistov („*Sám Tiso príde vybrať daň / a skúmavo si poprezerá, / čo mu kto hádže do taniera*“). V záverečnej strofe básne dáva G. Zvonický symbolickú pečať na uplynulé „*krušné desaťročie*“ a víziu budúcnosti po „*tvrdom pôste*“ pretkáva pozitívnymi obrazmi blížiacieho sa nového začiatku („*Čuť v diali z jari*“).

246 *ovce bečať / i kvety letia na úbočie / zo zakliatia sa budí drozd*“, Zvonický 1957: 1). Mýtus znovuzrodenia tu explicitne rozvíja motívom oviec ako symbolu jari a Veľkej noci (predstavujúcich súčasne kresťanský topos pastierstva – Ježiš ako duchovný pastier), s čím sa spája alegória vzkriesenia, respektíve v prenesenom význame zrod nového života – v tomto prípade obnovenie slovenského štátu a koniec temnej doby komunizmu („*tvrdý pôst*“ / „*zakliatie*“).

V roku 1958 vyšla na titulnej stránke novín *Jednota*, tlačového orgánu prvého katolíckeho slovenského spolku v USA vydávaného v meste Middletown, ďalšia báseň G. Zvonického, *Uistenie Tisovi*. K bývalému prezidentovi Slovenského štátu sa v nej emotívne upína ako k „*hospodárovi nesmrteľných faklí, / zažihačovi čistých súzvukov*“, no jeho smrť neoplakáva. Je s ňou vyrovnaný, rešpektuje ju ako nevyhnutnú obeť na ceste za vyšším, transcendentným cieľom v podobe duchovného preporodenia všetkých exulantov (vrátane takzvaných čechoslovakistov)⁹ a po páde komunizmu výhľadovo i celej slovenskej spoločnosti. J. Tiso ako politický svätec mal v zmysle Zvonického veršov „*vyprosiť nám ducha súzvuku*“ a byť tak akousi nadpozemskou „vedúcou silou“ exulantov v ich politickom úsilí (Zvonický 1958: 1).

Desiate výročie Tisovej popravy si patetickou básňou na stránkach *Slovenskej republiky* po R. Dilongovi pripomenul aj ďalší „argentínsky“ emigrant Jozef Varinský (1914 – 1969), v období Slovenského štátu známy najmä budovateľskými básňami s národnou a vojenskou tematikou. V básni s príznačným názvom *Martýrovi* postavil do kontrastu dva svety: pekelnú a nebeskú ríšu (Varinský 1957: 2). Prvú, reprezentujúcu povojnový režim v Československu (zjednodušene interpretovaný ako „komunistický“ režim),¹⁰ charakterizoval rôznymi démonickými asociáciami, evokujúcimi jeho neludskosť, odpudivosť a protipól entít spojených s kresťanskou vierou („*diabol spokojný*“, „*sluhovia temna*“, „*vlkolak*“, „*pekelníci*“). Naopak, nebeský svet reprezentuje Boh a postava Martýra – J. Tisa, ktorý prichádza do Božieho kráľovstva, kde mu samotný najvyšší „*ku príchodu chystá slávoobrání*“, „*vence vešia v stĺpoch svojho hradu*“ a „*Cherubín v nebi na oslavu zvoní*“. Je zaujímavé, že J. Varinský stavia Tisových podporovateľov do pozície pasívnych štatistov, ktorí síce za odchodom Martýra žiaľia, no aktívne mu v odchode z pozemského sveta nebránia. S Tisovou tranzíciou zo sveta živých do sveta zosnulých sa vnútorne zmierujú, prisahajú na jeho „odkaz“, ktorý na večnú pamäť „*v žulu vryjú*“, a sľubujú, že Tisova obeť nevyjde nazmar. Martýrsky rámec vsadený do nezmieriteľného rozporu sveta dobra a zla J. Varinský navyše umocňuje datovaním básne „*Na Veľký piatok 1957*“ – teda symbolicky v deň Kristovho ukrižovania a počiatok Veľkonočného trojdnia ako najväčšieho kresťanského sviatku v roku.

Popri etablovaných básnikoch sa v tejto oblasti prezentovali takisto príležitostní poeti, publikujúci pod iniciálami či pseudonymami. Impulzom pre nich nebolo v roku 1957 len desiate výročie Tisovej popravy, ale aj nové procesy

9 Ludácky exil pod pojmom čechoslovakisti chápal vo veľmi širokom ponímaní stúpcencov demokratickej emigrácie po roku 1948. Väčšina z nich pritom autentickými čechoslovakistami (stúpcencami československej národnej, teda etnickej jednoty) v skutočnosti vôbec nebola, len v opozícii k ľudákom videli naplnenie národnej emancipácie Slovákov v spoločnom štáte s Čechmi.

10 J. Varinský takto charakterizuje aj etapu rokov 1945 – 1948. V rámci vládneho Národného frontu v tomto období mali komunisti síce vybudované silné pozície, v žiadnom prípade však nemožno hovoriť o režime komunistického typu.

v Československu s určitým politickým podtónom, ktorými sa komunistický režim po udalostiach v Maďarsku roku 1956 usiloval upevniť vlastnú autoritu a zároveň demonštrovať, že spoločnosť sa s ľudáctvom a jeho zločinmi stále plne nevyrovнала.¹¹

Reakciou na novú vlnu procesov bola báseň *Čujte hlas martýrov!* publikovaná pod autorskou značkou „J. R.“ v strojopisnom časopise *Mladý bojovník*, ktorý v rokoch 1953 – 1958 vychádzal v Mníchove. Neznámy autor v nej upozorňuje na „*hynúcu Slovač*“, na „*hrob vedľa hrobu stá krtince bez nápisu opustené*“, pričom zdôrazňuje, že „*od doby tej smutnej, čo zabili Tisu / stále noví a noví martýri v nich ležia*“ (J. R. 1957: 12). J. Tiso ako „*prvý medzi martýrmi*“ ani ďalší odsúdení „*nevinnéj krvi*“ spoločne prežívajúci jeho útrpný osud však podľa autora nemali byť nadarmo zmárnenými životmi. Ich obeta mala posväcovať svetlejšie zajtrajšky („*Neplač však, pútniku, že tomu tak / to iba noc prežívaš trápnu, bolavú. / Vydrž bdiieť do rána, než zmizne mrak / zasvieti slnko – vzbudí zem krvavú*“), čo predstavuje opätovnú referenciu na mýtus nového úsvitu, tematizovaný hnutiami fašistickej „*Novej Európy*“ v mantineloch goebbelsovského vitalizmu v línii motta „*Es kommt der Tag*“.¹²

Hoci v niektorých básňach, ako napríklad *18. apríl 1947* od autora krytého pseudonymom Božidar v ročenke *Kalendár Jednota*, sa stále odrážalo bolesťtinstvo a žiaľ za J. Tisom (Božidar 1957: 53), mučeníctvo v poézii ľudáckeho exilu začalo dostávať od konca druhej polovice päťdesiatych rokov čoraz aktivistickejší náboj. Stávalo sa východiskom a základom radostnej, optimizmom predchutej budúcnosti. F. Ďurčanský, s ktorým R. Dilong naďalej spolupracoval na diaľku aj po reemigrácii lídra Slovenského oslobodzovacieho výboru do Európy, v úvodníku časopisu *Slovák v slobodnom svete* napísal: „*Z preliatej krvi slovenských mučeníkov vyrastie raz nová samostatnosť Slovenska. Nie sama od seba, ale iba tak, ak ich obetavosť bude príkladom pre nás, ktorí sme tu preto, aby sme dokončili ich životné dielo*“ (Ďurčanský 1956: 1).

V takomto pozitívnom naladení R. Dilong v básni *Mučeníci*, publikovanej takisto v periodiku *Slovák v slobodnom svete*, prorokoval skorý koniec komunizmu: „*Veríme v právo, dozrieva už boží deň / a Sudca s neba nemá ďaleko k nám*.“ S príchodom „*Sudcu*“, nedefinovaného konkrétne, ale len v metaforickej rovine, básnik spájal nástup „*očistnej vlny*“ s prísľubom odmeny pre každého, kto k nej priloží ruku: „*Nepríde Boh do svojich svätýň bez metly, / kališník zmizne, zmizne mlát a kosák, / pre pravdu slovenskú ste žinku nesplietli / a nebili ste pre nás truhlu z dosák. / Ó, netečie krv všetka z našich žíl a ciev / a nestratí sa ani kvapka z bólu, / Boh preosieva svoje čisté zrno z pliev / rozsievач nový, nájdeš svoju roľu!*“ (Dilong 1958: 3).

Dilongova militantná rétorika v básni *Mučeníci* predstavuje návrat k palingenetickej tvorbe presiaknutej expresívnymi predstavami „*vymetenia nepriateľov*“ ľudáckeho exilu zo Slovenska, reprezentovaných v tomto prípade Čechmi, respektíve českým vplyvom („*kališníci*“), a komunistami („*mlát a kosák*“). Stojí za povšimnutie, že realizátorom tejto očisty nie sú konkrétne osoby či hnutie,

11 Išlo o dve trestné konania s funkcionármi HSLS a príslušníkmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v apríli 1958, ako aj o obnovené procesy s národohospodármi Imrichom Karvašom a Petrom Zaťkom z roku 1959 (Pešek – Letz 2004: 377–379).

12 „*Es kommt der Tag...*“ („*Pride deň...*“) je motto optimistického myšlienkového naladenia fašistov, vychádzajúce z výroku ríšskeho ministra propagandy Josepha Goebbelsa. Vyjadruje presvedčenie, že raz nastane deň, keď budú nepriatelia porazení a pre národ nastane „*nový úsvit*“.

248 ale sama božská bytosť, metaforicky upratujúca svoje chrámy od nánosov špiny zhmotnenej v ľudákmi definovaných odporcoch kresťanstva (či presnejšie katolicizmu), a zároveň deliaca morálne „dobré“ od „zlého“.

Rovnakú vieru vyjadril tiež G. Zvonický v básni *Tisov hrob* z roku 1958. Miestu Tisovho posledného odpočinku v nej prisúdil rolu miesta pamäti, ktoré sa pre exil stalo geniom loci, a to aj napriek tomu, že komunistický režim chcel, aby pamäť na J. Tisa upadla do zabudnutia. Zvonického báseň, ktorá je súčasťou jeho zbierky *S ukazovákom na mraku*, odkláňa pozornosť od samotného martýria a sústreďuje sa na jeho mobilizačný potenciál. Tým, že hrob „*chcú aj z cintora vyhladiť nasilu*“, ľudákom v exile „*mohutnie v mohyly*“, pričom násilie predznamenáva „*skorý súd Boží*“. V podaní G. Zvonického ide o imanentné zdôraznenie priamej úmery medzi vytesňovaním Slovenského štátu z kolektívnej pamäti zo strany komunistického režimu a impulzom pre politické aktivity exilu („*Čím viac ho vtĺkajú, / hrob viac sa zobúdzá, / z rias mĺkvyh rytierov / driemoty zapúdzá*“, Zvonický 1958a: 69-70).

Tisov kult v konkurencii nových motívov exilovej poézie

Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia žil ľudácky exil v napätí z očakávaných geopolitických zmien. Východný blok v konkurenčných pretekoch so Západom ekonomicky podstatne zaostával, sľubovanú životnú úroveň „raja pracujúcich“ nedokázal dosiahnuť. Komunistické diktatúry sa po odhalení kultu Stalinovej osobnosti pozvoľna transformovali, niektoré sa uberali cestou limitovanej demokratizácie „socializmu s ľudskou tvárou“. K žiadnym systémovým zmenám však nedošlo. Monopol komunistickej strany nebol odstránený ani v dubčekovskom Československu. Medzinárodný vývoj sa zákonite odrazil aj v politike exilu, ktorý naň musel pružne reagovať a v závislosti od neho upravovať svoje stratégie, čo malo priamy vplyv aj na selekciu tém a ich artikuláciu v tlačových orgánoch exilových organizácií a krajanských spolkov.

Z hľadiska vývinu Tisovho kultu v exilovej poézii predstavovali udalosti začiatku šesťdesiatych rokov dôležitý míľnik. Pozícia Slovenského oslobodzovacieho výboru, ktorý Tisovu martýrsku gloriolu na stránkach svojej tlače pestoval v predchádzajúcom období vari najintenzívnejšie, sa podstatne oslabila. Hoci idealizovaná minulosť neprestala byť inšpiračným zdrojom oboch hlavných línií ľudáckeho exilu, v publicistickej i umeleckej tvorbe možno pozorovať prvé známky únavy z historicizmu. Preexponované obracanie sa za J. Tisom a hľadanie autentických mravných vzorov v jeho „martýriu“ ustúpili snahám o aktuálnejší, do dejín menej zahľadený diskurz. Ten síce úplne nerezignoval na nekritickú nostalgiiu za vojnovým obdobím, no historické témy podsúval diplomatickejšie, s menším dôrazom na dekorovanie problematických osobností za národných hrdinov.

V Slovenskom oslobodzovacom výbore ako členskej zložke medzinárodného Antibolševického bloku národov pod patronátom ukrajinských nacionalistov si uvedomovali trend opúšťania rétoriky z tridsiatych a zo štyridsiatych rokov. Radikálnejšie profilované exulantské hnutia, akým bola aj Ďurčanského organizácia, sa posúvali smerom k platforme takzvanej európskej Novej pravice (European New Right/Nouvelle Droite), verbalizujúcej vlastnú etnopluralistickú víziu kontinentu v podstatne intelektuálnejších obrazoch, než to robili nacisti so svojím „völkisch“ princípom, neskrývaným rasizmom a šovinizmom.

Druhá politická organizácia ľudáckeho exilu, Slovenská národná rada v zahraničí, držala Tisov kult pri živote skôr mediálnou podporou tradičných výročných pútí do Altöttingu¹³ a spomienkovo-optimistickými článkami napríklad na stránkach *Slobodného Slovenska* vydávaného v Kolíne nad Rýnom Ústavom Matúša Černáka napojeného na Slovenskú národnú radu v zahraničí. Najmä od doby kulminujúcich úsilí o založenie Svetového kongresu Slovákov na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, v ktorom sa jej predstavitelia túžili politicky etablovať, bol posun Slovenskej národnej rady v zahraničí ku konzervatívnemu nacionalistickému konštruktivismu neprehliadnuteľný. Navyše, za desaťročia pôsobenia v exile rozšírila Slovenská národná rada v zahraničí panteón politických modiel o nových „trpiteľov za slovenskú myšlienku“: o prvého predsedu Karola Sidora, ktorému v roku 1953 zložil básnickú poklonu pri jeho predčasnom skone čerstvý exulant A. Žarnov,¹⁴ či o predsedu západonemeckej pobočky Slovenskej národnej rady v zahraničí Matúša Černáka, ktorého smrť exulanti pripisovali na vrub československej štátnej bezpečnosti (Tomek 2009: 42-47; Hrabovec 2021: 144-149). Dátum 5. júl 1955, keď M. Černák na mnichovskej pošte otvoril balík s nastraženou bombou, sa stal námetom básní K. Strmeňa (1958: 31), Joža Zvonára Tieňa (1958: 1; 1975: 61-53) i M. Šprinca, ktorý M. Černáka zaradil po boku J. Tisa ako mučeníka na jeden z krížov virtuálnej „slovenskej Golgoty“ (Lacko 2020: 167).

Občas sa v „sieni mučeníkov“ exulantskej poézie ocitli aj ďalší známi i menej známi ľudáci. Už spomínaný J. Varinský sa v roku 1963 v básni *Martýrom slovenskej slobody* skláňa popri „katmi vraždenom drahom Otcovi“ J. Tisovi takisto pred pamiatkou bývalého premiéra Slovenského štátu, radikála Vojtecha Tuku, ktorý „za národ umiera“. Do galérie martýrov zaradil tiež partizánmi zavraždených poslancov Antona Šaláta, Františka Slameňa, vládneho komisára Zvolena Jána Ricottiho, národohospodára Jána Klinovského, gardistu Antona Kopala – „mučeníka za samostatnosť“ – a (čo je zarážajúce) aj Antona Vaška, prednostu XIV. oddelenia Ministerstva vnútra Slovenského štátu zodpovedného za realizáciu politiky holokaustu (Varinský 1963: 103-105). V adoráciách na úplatkára a antisemitu A. Vaška, známeho pod prezývkou „židovský kráľ“, však J. Varinský nezostal sám. Sekundoval mu R. Dilong v básni *Odkazuje mŕtvy* zo zbierky *Na vrchu nádeje* (1955), kde svojho hrdinu – „muža zavraždeného“ – častuje prívlastkom neoblomného hrdinu, ktorý „z pravdy slovenskej nepopustil“ (Lacko 2020: 151-154).

Podivnosť niektorých konštruktov exulantskej poetickej kultotvorby, schopnej niekedy spojiť doslova nespojiteľné, sa prejavila napríklad u J. Varinského, ktorý do výberu veľkých Slovákov zaradil do jednej skupiny spolu s odsúdenými vojnovými zločincami tiež Milana Rastislava Štefánika – „slobôd martýra prvého“,

13 Pútnické mesto Altötting na území Bavorska bolo miestom, kde zložky americkej kontrarozvedky v júni 1945 zaistili J. Tisa schovávajúcего sa v tamojšom kapucínskom kláštore. V rokoch 1979 – 1997 tam slovenskí exulanti zorganizovali celkovo devätnásť ročníkov pútí, pripomínajúcich si Tisove posledné dni na slobode. Bližšie k téme a priebehu akcií Valko 2003.

14 Ladislav Novomeský si ako poverenik pre školstvo a osvetu uvedomoval dôležitosť udržania vedcov a umelcov, preto zabránil trestným postihom a existenčne pomohol Valentínovi Beniakovi, Emilovi B. Lukáčovi, M. Urbanovi aj A. Žarnovovi. Na jeho príhovor boli V. Beniak i E. B. Lukáč prepustení z väzby a mohli nastúpiť na úradnícke posty na povereníctve, pre A. Žarnova vybavil miesto v trnavskej nemocnici, M. Urbanovi zasa pomohol po návrate z exilu v jeho prekladateľských začiatkoch (Doskočil 2020: 35). Po Sidorovej smrti sa o Žarnovovi v prostredí Slovenskej národnej rady v zahraničí uvažovalo dokonca ako o jednom z kandidátov na uvoľnenú pozíciu predsedu organizácie (Vondrášek – Pešek 2011: 422).

250 podľa ľudákmi uznávanej konšpiračnej teórie zavraždeného na pokyn pražského hradu: „*Len čo vzdýchli si prsia velehôr, / - a už mŕtvy padáš, ako meteor / [...] na Benešov rozkaz rapčia guľometry, / lebo tak to bolo - žes' bol príliš veľký / vedec - Bohatier*“ (Varinský 1963: 103).

Poetizovaný kult J. Tisa sa v záverečných dvoch desaťročiach studenej vojny presúval z politickej tlače čoraz viac do periodík katolíckych kultúrnych spolok. Katolícky *Kalendár Jednota* uverejnil pri príležitosti tridsiateho výročia Tisovej popravy básň Michala Gerdelána (1914 - 1988) *Tisova obeť*, ktorá nadväzuje na básne využívajúce smrť ako mobilizačné médium pokračujúceho politického zápasu exilu za samostatnosť. Gerdelánovými veršami sa recipientovi prihovára v prvej osobe sám J. Tiso, vyzývajúci Slovákov, aby už za ním viac neplakali, ale nabrali sily „*do ďalšieho boja*“, ktorý „*oslobodí, zbaví všetkých okov*“, a zo Slovákov „*nikto už nezrobí znovu otrokov*“ (Gerdelán 1977: 134). Báseň pravdepodobne do určitej miery reagovala na založenie Svetového kongresu Slovákov v roku 1970 ako strešnej organizácie slovenských emigrantov, usilujúcej sa v zmysle Deklarácie o „*národnú slobodu a sebauplatnenie*“ (Jablonický 2011: 860; Katerbová Blehová 2021). Vidinu „*národnej obrody*“ cez Tisov politický odkaz identifikoval aj J. Zvonár Tieň (1919 - 1989) v zbierke *Zakliata zem*, vydanéj v polovici sedemdesiatych rokov: „*Kto ako Tiso / vedel umierať / nemôže zomrieť / slávy dejinám. / Legenda nová / sa ním začína [...] / duch mŕtveho sa / vrátil do ľudu / dokončiť dejstvá / svojho osudu. / [...] Slováci ožijú! / Čoskoro dvanásťkrát / odbijú víťazne / Tisove hodiny / na vežiach slovenských*“ (Zvonár Tieň 1975: 46). Do kategórie mobilizujúcich básní možno zaradiť tiež básň *Na stráž* od Štefana Dubiela, publikovanú v ročenke *Kalendár Jednota* v roku 1982. Dubielove verše sú však iba zhlukom burcujúcich výziev do boja, ktorému „*veľí vodca, náš Tiso nesmrteľný*“ (Dubiel 1982: 190), bez umeleckej kvality, invenčnosti a autorskej originality.

Poézia v spleti nacionalistickej politiky a ľudáckeho revizionizmu po roku 1989

Spoločensko-politické zmeny v novembri 1989 v Československu otvorili exulantom dvere pre návrat do rodnej krajiny. Nemálo z nich túto možnosť využilo. Návrat ľudáckeho exilu a jeho stúpcov na Slovensko znamenal začiatok veľkej konfrontácie - pomyselnej „*bitky o Slovenský štát*“ - zvädzanej v deväťdesiatych rokoch na poli historiografie i širšieho verejného diskurzu. Interpretácia Slovenského štátu a roly jeho prezidenta J. Tisa sa stala najdiskutovanejším historicko-spoločenským problémom. Svedčí o tom masívne pertraktovanie témy v odborných publikáciách, ako aj v politických či kultúrnych periodikách (bibliografia na tému Slovenského štátu len za roky 1989 - 1994 zachytila viac ako tisíc publikačných jednotiek).¹⁵ Toto tematizovanie sprevádzala ostrá, emóciami nabitá polemika medzi domácimi a exilovými historikmi, ktorí sa vrátili na Slovensko a usilovali sa presadzovať svoje pohľady na vojnové obdobie, označiac ich za „*zamlčované pravdy*“. Úvod z knihy *Dedičstvo otcov* od jedného z nich, F. Vnuka, plasticky demonštruje tón exulantskej kritiky domácej prednovembrovej historiografie: „*Na udalosti a na postavy našich dejín sme sa nesmeli dívať vlastnými očami, nesmeli*

15 Celkovo 1064. Bližšie Šovčíková 2000.

sme ich vyhodnocovať z nášho slovenského hľadiska, ale z hľadiska našich susedov, bratov, ideologických dozorcov a vlastných odrodilcov [...] Ak by sa stupeň útlaku mal merať podľa toho, ako nám vládnuci mocipáni zdeformovali históriu, tak potom posledné štyri desaťročia predstavujú obdobie najhlbšieho národného poníženia a utrpenia“ (Vnuk 1991: 6-7).

Napriek nespornému podriadeniu domácej historiografie marxistickej optike a jej tvorivým prístupom (Hudek 2010), exulantský prístup k Slovenskému štátu a J. Tisovi nebol metodologicky vyzretejší či interpretačne vyváženejší. Ako zhodnotil americký autor Tisovej biografie James M. Ward, protagonistu ľudáckeho exilu sa po roku 1945 „prispôbili hodnotám Západu“, s nástupom studenej vojny vsadili na antikomunizmus a svoj „tovar ponúkli v lákavejšom obale“, prezentujúc prezidenta Slovenského štátu ako demokrata, človeka hlbokých mravných zásad, obhajcu hodnôt a ideálneho národného vodcu (Ward 2018: 310). Takýto obraz ponúkala aj podporná zložka historiografickej produkcie v zahraničí – exulantská poézia.

V slovenskom prostredí po roku 1989 však postavenie exulantskej interpretácie bolo podstatne iné. Kým v exile historiografia v súzvuku s poéziou vysielali svoj odkaz predovšetkým dovnútra uzatvorenej komunity proľudáckych krajanov, na Slovensku kult J. Tisa a jeho štátu, ktorý sa usilovali distribuovať do radov širokej verejnosti, od počiatku čelil silnej a odborne erudovanej opozícii. Už začiatkom deväťdesiatych rokov vyšli zásadné diela, jasne dokazujúce Tisovu politickú zodpovednosť za holokaust slovenských Židov (Kamenec 1991; Lipscher 1992; Tóth 1992) a jeho podiel na budovaní mocenského monopolu HSLS vrátane stupňujúcej sa represívnej politiky (Kamenec 1992). Pokusy bývalých exulantov o revíziu takejto historicko-kritickej reflexie sa ukázali ako odborne neudržateľné, či už išlo o snahu transformovať všeobecnú úctu k Slovenskému národnému povstaniu na protipovstalecké útoky, alebo rehabilitovať ľudácky režim spoločne s jeho osobnosťami (Jablonický 1994: 125-152). Exulantský diskurz sa tak po neúspešných konfrontáciách približne od druhej polovice deväťdesiatych rokov postupne presúval z odbornej periferie smerom k zvláštnej forme nacionalistickej undergroundovej subkultúry. Sprievodným znakom tohto procesu bolo vydávanie objemných zborníkov s príspevkami bez odbornej hodnoty utužujúcimi ľudácky kultúrny kód. Tak nastal priestor aj pre návrat poézie vytvárajúcej kult Tisa-mučeníka.

Už v roku 1992 vydal Tisov priaznivec Ivan Štelcer zborník s príznačným názvom *Slovenský rodolíub dr. Jozef Tiso (1887 – 1947)*, kde výzvy na rehabilitáciu a beatifikáciu prezidenta Slovenského štátu dopĺňa báseň *Prezident-mučeník* od „mladého slovenského študenta“ napísaná v deň popravy, ktorá sa predtým objavila vo vydaní týždenníka *Kanadský Slovák* z 9. mája 1981. Báseň anonymného autora je návratom k mystickej poetike s motívmi Tisovho „odpútania sa od pozemského sveta“ a „vzostupu k nebesiam“, opäť pretkanými alegóriami krvi. J. Tiso tu vystupuje ako otec, ktorý „krvou národ vykúpil“, pričom jeho alegorickí synovia nezostávajú nečinní, ale pripravujú „národnú vendetu“. Autor častuje členov senátu a prokurátora Národného súdu obviňovaných z Tisovej smrti tvrdými pejoratívami, neželajúc im nič dobré: „Vražda táto nech im mozgy žerie / v srdciach nech spoznajú, čo je to pála, / plúcami ničivý plameň nech sála, / na čiernu nech stranu života kocky zvrátia sa, padajú, / červy ich žerú, srdcia nech kamenné besy im berú, / smútok nech prašivé kosti im drví, / v temnote ducha aj tak sú prví.“ Vzápätí

252 sa však Bohu ospravedľňuje za tieto slová, zdôrazňujúc, že „*On, prezident milý*“, ktorý „*sníva už večný sen o šťastí slovenského ľudu*“, nikdy nenabádal k nenávisti, ale naopak, dodával Slovákom pozitívnu silu, svetlo a život (Slovenský rododub... 1992: 136-138). Básnické prostriedky evokujúce obraz prezidenta ako „dobrotivého pastiera“, dohliadajúceho z nebies na svoj košiar, mali čitateľa sugestívne pripravovať na akceptovanie hlavného cieľa – Tisovo cirkevné blahorečenie. Pre tento zámer dokonca zostavovateľa zborníka ponúkli na jeho konci sériu svedectiev údajne dokazujúcich zázračné vyliečenia ako priamy dôkaz Tisovho orodovania u Boha (Slovenský rododub... 1992: 166-172).

V procese očisťovania mena bývalého prezidenta Slovenského štátu boli mimoriadne aktívne práve cirkevné kruhy. Nešlo však len o radových kňazov, ale aj vysokých rímskokatolíckych hodnostárov ako napríklad košického arcibiskupa Alojza Tkáča či kardinála Jána Chryzostoma Korca. Ukázalo sa to pri okrúhľom päťdesiatom výročí Tisovej popravy v roku 1997, keď A. Tkáč presne 18. apríla predniesol v Košiciach na Tisa homíliu, v ktorej relativizoval jeho politickú zodpovednosť a podotkol, že „svojho prezidenta a svojich prezidentov by sme si vždy mali chrániť“ (Tkáč 2002: 129).

„Veríme, že noc sa pominula a náš slovenský deň sa viditeľne priblížil,“ nádejal sa v panychídnom predslove zborníka len iniciálami podpísaný autor J. Ch., nepochybne reagujúc aj na podporu mučeníckeho kultu zo strany cirkevných autorít (J. Ch. 1998: 11). Podobne ako A. Tkáč sa totiž na stranu tvorcov Tisovho kultu postavil vtedajší nitriansky biskup J. Chryzostom Korec, ktorý v roku 1987 podpísal prehlásenie proti nevšimavému prístupu komunistického režimu k holokaustu, no v roku 1990 si ako vôbec prvý cirkevný predstaviteľ verejne uctil Tisovu pamiatku, keď mu v Bánovciach nad Bebravou slávnostne odhalil pamätnú tabuľu (Sniegoň 2017: 97).

Tieto postoje vysokopostavenej rímskokatolíckej hierarchie legitimovali umeleckú podporu Tisovmu kultu živému katolíckymi kňazmi, medzi ktorých patrili poslední žijúci predstavitelia katolíckej moderny, najmä nestor pro-tisovskej poézie G. Zvonický či Svetoslav Veigl. Zvonického verše dopĺňali apologeticko-oslavné texty pateticky nazvaného zborníka *S krivdou krutou na paténe*, ktorý vyšiel v roku 1997 s podporou Mestského úradu v Žiline za éry primátora Jána Slotu (ktorý doň dokonca napísal príhovor, kde Tisovu popravu označil za „politickú vraždu“, Slotu 1998: 4).

Na úvod bola zaradená báseň vtedy už nežijúceho G. Zvonického *Visí jak lampa*, v ktorej básnik pripodobnil J. Tisa k ukrižovanému Kristovi, ktorý cez vlastné martyrium „*svoj ľud iba priblíži k Božiemu lícu*“ (Zvonický 1998: 9). Ďalšie Zvonického básne *Náš prvý prezident* a *Kňaz Tiso*, ktoré predstavovali J. Tisa ako „*sviecu pred národom, hromničku svätú [...], otca, sprievodcu a kňaza*“ (Zvonický 1998: 14, 15), iba dotvárali mozaiku angažovanej poézie predstaviteľa katolíckej moderny, ktorý svoje emócie k dedikantovi básní naplno vyznal už v exilovej zbierke *Na jubilejné víno* (napríklad v básňach *Uholný kameň* a *Boh prisvedčil*; Zvonický 1965: 66, 73-74). Tieto texty sa spoločne s ďalšou Zvonického tvorbou stali umeleckým doplnkom aj tretieho dielu takzvaných „Svedectiev pravdy“ o Slovenskom štáte, popri veršoch Maruše Juskovej, Slavomíra Hrona, R. Dilonga, A. Žarnova, Valentína Beniaka, Ľuda Bešeňovského, A. Horu, Antona Murína a J. Zvonára Tieňa (Zahranční Slováci... III. diel 1999: 509-532).

Poézia s motívom Tisovho kultu po roku 1989 sa však neobmedzovala len na príležitostnú reprodukciu starších, v exile zložených lyrických básní. V roku 2004, v súvislosti so šesťdesiatym piatym výročím vzniku Slovenského štátu, zostavili Pavol Holeštiak a Peter Kubica antológiu, na akú sa napriek dostatku pramennej matérie nepodujali ani exulanti, ani ich domáci nacionalistickí priaznivci v turbulentných deväťdesiatych rokoch. Súborné dielo *Prvý prezident v slovenskej poézii* stelesňuje doterajší vrchol a opus magnus poézie kultu J. Tisa, zozbieranej z krajanských kalendárov, almanachov, časopisov a exulantských básnických zbierok, doplnenú básňami z ponovembrového obdobia a zo súkromných zbierok. Antológia predstavuje praktickú realizáciu myšlienky, ktorú tridsať rokov predtým v exile inicioval G. Zvonický a ďalší z radu Tisových stúpcov, Jozef M. Rydlo (Podmanický 2004: 208). Úvod do antológie napísal J. M. Rydlo, označujú ju za „poetický veniec slávy uvitý na počesť kňaza Jozefa Tisu, prvého prezidenta Slovenskej republiky“, ktorý „svojou krvou potvrdil vernosť Bohu i národu na poputnej šibenici“ a je človekom, „ktorý spĺňa všetky kánonické predpoklady pre úctu oltára Všeobecnej cirkvi“ (Rydlo 2004: 12-13). Celkovo stodvadsaťštyri publikovaných básní od profesionálnych i amatérskych básnikov na jednom mieste reprezentuje defilé sociálnych rolí, ktoré povojnová poézia pripisovala J. Tisovi ako objektu sakralizovaného kultu od jeho vzniku až po súčasnosť. Umelecky nimi vyjadrovala vnútorné presvedčenia, ale zároveň aj predstavy prezidentových stúpcov o ideálnom štáte, hierarchii hodnôt, morálke a, čo je podstatné, aj o (neo)ľudáckych víziách a projekciách budúcnosti. Antológia na jednej strane tvorí most v čase do útrpnej minulosti slúžiaci ako prostriedok oplakania „zlatej éry národného rozkvetu“, rozjímania nad starým, domnelo dokonalým svetom, no súčasne aj štartovací bod nového začiatku a tlejúcej nádeje obnoviť v slovenskej spoločnosti ducha ľudáckeho štátu z rokov 1939 – 1945. Imaginácia blízkeho víťazstva po období hlbokého temna a utrpenia stváraňuje klasické ľudácke chápanie dejinného vývoja (nepochybné poznačeného kresťansko-mystickými vplyvmi), ktoré smeruje od poníženia a pokory spojenej s krvavými obetami mučeníkov až ku konečnému vzkrieseniu „národnej myšlienky“.

Poézia ako nástroj metapolitizácie ľudáckeho kultúrneho kódu

Hoci Slovenský štát ani J. Tiso v súčasnosti už ako symboly nemajú takú mobilizačnú silu ako v deväťdesiatych rokoch, pre určitú časť populácie budú aj v ďalšom období generovať palingenetické túžby, spojené s nastolením kvalitatívne odlišného *Zeitgeist*, než ponúka systém liberálnej demokracie. Ich súčasťou sú i umelecké obrazy vyjadrené v poézii, potvrdzujúce slová jedného z Tisových biografov Andreja Krawczyka, že Slovenský štát a jeho prezident „zohrali v moderných dejinách slovenského národa príliš veľkú rolu na to, aby problém s ich hodnotením zmizol spolu s ich odchodom z historickej scény“ (Krawczyk 2019: 302).

Poézia budujúca, konzervujúca a rozvíjajúca politický kult J. Tisa môže na prvý pohľad pôsobiť iracionálne až bizarne. Odpoveď na otázku, prečo básnici exilu a ich domáci nasledovníci po roku 1989 tak často reflektovali osobnosť J. Tisa, má dve roviny. Okrem inštinktívneho emočného opojenia tvorcov Tisovým životným príbehom na úsečke „od obetavej služby pre národ“ až po „potupnú smrť na šibenici“ nemožno opomenúť fakt, že poézia vytvárajúca jeho kult bola personálne i intencionálne priamo prepojená s politickým programom ľudáckeho exilu.

Poézia sprítomňujúca J. Tisa splňala úlohu podporného článku pri kome-morovaní „národných bohatierov“, legitimizovaní cieľov, upevňovaní ideológie a „posvätných právd“ vo vnútornom kruhu exulantských politických organizácií. Svojím poslaním plne zapadala do povojnovej stratégie predstaviteľov bývalej fašistickej Európy, ktorí zostali verejne činnými aj na slobodnom Západe po roku 1945: v prechodnom období interregna, teda v dobe medzi adorovanou minulosťou a jej „druhým príchodom“ v blízkej budúcnosti, mala prostredníctvom kultúry postupne meniť nastavenie atmosféry v spoločnosti tak, aby sa (ultra)nacionalistické myšlienky, hodnoty a hrdinovia stali tolerovanými. Metapolitizácia kultúry – teda vedomé podsúvanie interpretačných obrazcov s cieľom ustáliť tieto kultúrne kódy v politike a vo verejnej mienke ako súčasť akceptovaného hlavného myšlienkového prúdu (Drábik 2019: 514-522) – však neuspela ani v exulantskom, ani v domacom porevolučnom prostredí. Politická činnosť a zodpovednosť bývalého prezidenta za vývoj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 boli a sú až príliš dostatočne známe na to, aby vo vnímaní Tisovej osobnosti nastal paušálny metapolitický posun.

Poézia kultu má však ako prameň nesporný význam z analytického hľadiska. Dekódovanie jej symbolického jazyka umožňuje lepšie pochopiť paradigmy ľudáckeho kultúrneho kódu, tvoriaceho už od deväťdesiatych rokov 19. storočia, keď sa ľudácke hnutie sformovalo, stálicu politického myslenia časti slovenskej spoločnosti, rámujúcu aj jej hodnotové preferencie. Zároveň dotvára komplexnosť literárnej tvorby katolíckej moderny, ktorá mala popri príležitostných autoroch nacionálne ladenej poézie nosný zástoj v oblasti umeleckého udržiavania a rozvíjania kultu J. Tisa. Celistvý portrét, nevyhýbajúci sa diskutabilným stránkam umeleckej tvorby týchto literárnych prúdov, totiž nie je ani v súčasnosti samozrejmosťou.¹⁶

Realizáciu výskumu k tejto štúdii podporil z verejných zdrojov formou štipendia Fond na podporu umenia.

16 Zapojenie autorov katolíckej moderny do služieb budovania kultu J. Tisa a Slovenského štátu zostáva dodnes do značnej miery mimo pozornosti literárnej vedy. Adekvátne zmienky o ňom nie sú ani v kľúčových prácach o dejinách tejto básnickej skupiny (napríklad Frátrik 1994; Pašteka 2002; Lauček 2003; Prihodová 2011; Gallik 2015).

Pramene

- BOŽIDAR, 1957. 18. apríl 1947. In *Kalendár Jednota 1957*. Middletown: Prvá Katolícka Slovenská Jednota, s. 53.
- DILONG, Rudolf, 1957a. Smrť Prezidenta. *Slovák v slobodnom svete*, roč. 4, apríl 1957, č. 4 (30), s. 1.
- DILONG, Rudolf, 1957b. Smrť Prezidenta. *Slovenská republika*, roč. 9, apríl 1957, č. 68, s. 3.
- DILONG, Rudolf, 1958. Mučeníci. *Slovák v slobodnom svete*, roč. 5, august 1958, č. 8, s. 3.
- DUBIEL, Štefan, 1982. Na stráž. In *Kalendár Jednota 1982*. Middletown: Prvá Katolícka Slovenská Jednota, s. 190.
- GERDELÁN, Michal, 1977. Tisova obeť. In *Kalendár Jednota 1977*. Middletown: Prvá Katolícka Slovenská Jednota, s. 134.
- HOLEŠŤIAK, Pavol – KUBICA, Peter, ed., 2004. *Prvý prezident v slovenskej poézii*. Čadca: Vzlet. ISBN 80-968759-7-3
- HORA, Andrej, 1948. Pozdrav domov k 18. aprílu. *Slobodné Slovensko. Orgán Tisovho tovarišstva*, roč. 3, 15. 4. 1948, č. 4, s. 1.
- HORA, Andrej, 1949. Pozdrav domov k 18. aprílu. *Slobodné Slovensko. Orgán Tisovho tovarišstva*, roč. 4, 23. 4. 1949, č. 17, s. 3.
- J. R., 1957. Čujte hlas martýrov! *Mladý bojovník*, roč. 5, december 1957, č. 2, s. 12.
- LACKO, Martin, ed., 2020. *Exulantské verše (1945 – 1988)*. Bytča: Slovenský dejepisný spolok. ISBN 978-80-973443-3-7.
- OKÁL, Ján, 1989. *Výpredaj ľudskosti*. Cambridge – Ontario: Priatelia dobrej knihy – The Friends of Good Books. ISBN 0-919865-33-x.
- PROCES s Dr. J. Tisom. Spomienky*, 1990. Bratislava: Tatrapress. ISBN 80-85260-03-4.
- STRMEŇ, Karol, 1958. 5. júl 1955. In *Kalendár Jednota 1958*. Middletown: Prvá Katolícka Slovenská Jednota, s. 31.
- VALKO, Štefan, 2003. *Spomienky na slovenský politický exil*. Kufstein: vlastným nákladom.
- VARINSKÝ, Jozef, 1963. Martýrom slovenskej slobody. In *Literárny almanach Slovák v Amerike 1963*. Pennsylvania: Hrobak Publications, s. 103-105.
- VARÍŇSKÝ, Jozef, 1957. Martýrovi. *Slovenská republika*, roč. 9, apríl 1957, č. 68, s. 2.
- ZVON, Mojmir, 1949. Marcová omša. *Slovenská republika*, roč. 1, apríl 1949, s. 1.
- ZVONÁR TIENĚ, Jožo, 1958. Svedectvo šípky (K 3. výročiu smrti Matúša Černáka). *Kanadský Slovák*, roč. 12, 5. 7. 1958, č. 23 (783), s. 1.
- ZVONÁR TIENĚ, Jožo, 1975. *Zakliata zem*. Lausanne: Liber.
- ZVONICKÝ, Gorazd, 1957. Uzavriem krušné desaťročie. K 18. aprílu 1957. *Jednota*, roč. 66, 17. 4. 1957, č. 3430, s. 1.
- ZVONICKÝ, Gorazd, 1958a. *Sukazovák na mraku*. Buenos Aires: Nákladom Eduarda Štangu.
- ZVONICKÝ, Gorazd, 1958b. Uistenie Tisovi. *Jednota*, roč. 67, 18. 4. 1958, č. 3482, s. 1.
- ZVONICKÝ, Gorazd, 1965. *Na jubilejné víno*. Middletown: Slovák v Amerike.
- ŽARNOV, Andrej, 1953. Ostatné defilé. *Juhoamerický Slovák*, roč. 4, november 1953, č. 11, s. 1.

Literatúra

- BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka, ed., 2017. *Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945*. Bratislava: Slovenská národná galéria. ISBN 978-80-8059-208-0.
- BELÁK, Blažej, 1998. Poézia slovenského exilu po roku 1945. In CHOVAN-REHÁK, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter, ed. *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská, s. 419-433. ISBN 80-7090-453-4.
- DOSKOČIL, Zdeněk, 2020. *V žalári a vyhnanstvi. Ladislav Novomeský v ére stalinizmu a post-stalinizmu*. Praha: Historický ústav AV ČR. ISBN 978-80-7422-774-5.
- DR. JOZEF TISO, 2002. Bratislava: Spoločnosť Andreja Hlinku. ISBN 80-85485-01-X.
- DRÁBIK, Jakub, 2019. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia. ISBN 978-80-8159-781-7.
- ĎURICA, Milan S., 2006. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava: Lúč. ISBN 80-7114-572-6.
- ĎURČANSKÝ, Ferdinand, 1956. Z krvi martýrov sa zrodí nová sloboda. *Slovák v slobodnom svete*, roč. 3, apríl 1956, č. 4 (19), s. 1.
- FRÁTRIK, Ján, 1994. *Slovenská katolícka moderna v premenách času*. Žilina: Zrno. ISBN 80-967178-9-8.
- GALLIK, Ján, 2015. *Slovenská katolícka moderna v stredo európskom priestore*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-80-558-0759-1.

- 256 GETTING, Peter, 2009. Náčrt problematiky umeleckej kolaborácie predstaviteľov slovenskej literárnej obce počas totalitného režimu 1939 – 1945. In SYRNÝ, Marek a kolektív. *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, s. 149-180. ISBN 978-80-970238-2-9.
- GRIFFIN, Roger, 2018. *Fascism: An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge: Polity Press. ISBN 9781509520718.
- HRABOVEC, Emília, 2021. Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948 – 1955). *Slovenský časopis historický*, roč. 1, č. 1, s. 95-150. ISSN 2729-9139.
- HRUBOŇ, Anton, 2014. „Dovidenia, Slovensko!“ Evakuácia režimových činovníkov a vojenských jednotiek z územia Slovenskej republiky v prvých mesiacoch roku 1945. In ŠMIGEL, Michal - TIŠLIAR, Pavol, ed. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, s. 408-423. ISBN 978-80-557-0804-1.
- HRUBOŇ, Anton, 2019. *Luďácka čítanka. Síla propagandy, propaganda sily*. Bratislava: Pre-media. ISBN 978-80-8159-761-9.
- HRUŠOVSKÝ, František, 1939. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- HUDEK, Adam, 2010. *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava: Historický ústav SAV. ISBN 978-80-970302-3-0.
- J. CH., 1998. Panychída za prezidenta Tisu. In *S krivdou krutou na paténe. Dr. Jozef Tiso 1947 – 1997*. Žilina: Mestský úrad, s. 10-11. ISBN 80-967913-6-2.
- JABLONICKÝ, Jozef, 1994. *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava: NVK International. ISBN 80-85727-19-6.
- JABLONICKÝ, Viliam, 2011. Svetový kongres Slovákov v zápase o slobodnú, demokratickú a pluralitnú Slovenskú republiku. In JAŠEK, Peter, ed. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 859-893. ISBN 978-80-89335-50-3.
- JANČÁRIK, Stanislav E., 1996. *Slovenská Argentína*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej. ISBN 80-7090-399-6.
- KAMENEC, Ivan, 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-015-0.
- KAMENEC, Ivan, 1992. *Slovenský štát (1939 – 1945)*. Praha: Anomal. ISBN 80-900235-3-3.
- KAMENEC, Ivan, 2008. *Slovenský štát v obrazoch (1939 – 1945)*. Praha: Ottovo nakladateľstvi. ISBN 978-80-7360-700-5.
- KAMENEC, Ivan, 2009. Zmietanie sa medzi politikou, kultúrnou tvorbou a vlastným svedomím. In *Slová. Pamätníka k sedemdesiatke Rudolfa Chmela*. Bratislava: Kalligram, s. 130-140. ISBN 978-80-8101-169-6.
- KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta, 2021. *Svetový kongres Slovákov v dokumentoch. 1. časť: Generálne zhromaždenia*. Bratislava: Ústav pamäti národa. ISBN 978-80-89335-96-1.
- KRAWCZYK, Andrzej, 2019. *Kněz prezidentem. Slovensko Jozefa Tisa*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2963-8.
- LACKO, Martin, 2017. Dr. Jozef Tiso v pamäti národa (Náčrt problematiky). In HRABOVEC, Emília, ed. *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava: Post Scriptum, s. 199-213. ISBN 978-80-89567-75-1.
- LAUČEK, Anton, 2003. *Katolícka moderna*. Ružomberok: Katolícka univerzita. ISBN 978-80-89039-26-5
- LETZ, Róbert, 2017. Slovenský politický exil a komunizmus v európskom kontexte. In JAŠEK, Peter, ed. *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 19-42. ISBN 978-80-89335-80-0.
- LIPSCHER, Ladislav, 1992. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava: Print-servis. ISBN 80-900470-2-5.
- PAŠTEKA, Július, 2002. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Lúč. ISBN 80-7114-370-7.
- PEŠEK, Jan - LETZ, Róbert, 2004. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 80-7165-469-8.
- PRÍHODOVÁ, Edita, ed., 2011. *Kontexty a inšpirácie katolíckej moderny*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-8084-779-1.
- ROBERTS, David D., 2020. Palingenesis and Totalitarianism in Roger Griffin's Interpretation of Fascism. In IORDACHI, Constantin - KALLIS, Aristotle, ed. *Beyond the Fascist Century. Essays in Honour of Roger Griffin*. London: Palgrave Macmillan, pp. 29-50. ISBN 978-3-030-46831-6.
- S KRIVDOU krutou na paténe. Dr. Jozef Tiso 1947 – 1997, 1998. Žilina: Mestský úrad. ISBN 80-967913-6-2.

- SNIEGOŇ, Tomáš, 2017. *Zmizelá historie. Holokaust v českej a slovenskej historickej kultúre*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-2265-7.
- SZABÓ, Miloslav, 2019. *Klérofašisti. Slovenski kňazi a pokušenie radikálnej politiky (1935 - 1945)*. Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-556-3902-4.
- ŠOVČIKOVÁ, Darina, 2000. *Slovenská republika 1939 - 1945. Výberová bibliografia článkov za obdobie rokov 1939 - 1945*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica. ISBN 80-85169-48-7.
- TKÁČ, Alojz, mons., arcibiskup, 2002. Homília k 50. výročiu smrti ThDr. Jozefa Tisu (18. 4. 1997). In *Dr. Jozef Tiso*. Bratislava: Spoločnosť Andreja Hlinku, s. 127-129. ISBN 80-85485-01-X.
- TOMEK, Prokop, 2009. Kdo zabil Matúše Černáka? *Pamäť národa*, roč. 5, č. 1, s. 42-47. ISSN 1336-6297.
- TÓTH, Dezider, ed., 1992. *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica: Múzeum SNP. ISBN 80-85306-04-2.
- VNUK, František, 1967. *Dr. Jozef Tiso, President of the Slovak Republic*. Sydney: Association of Australian Slovaks.
- VNUK, František, 1991. *Dedičstvo otcov. Eseje na historické témy*. Toronto - Bratislava: Kruh priateľov boja za samostatnosť Slovenska. ISBN 80-85408-00-7.
- VNUK, František, 2019. Prezident Dr. Jozef Tiso v pamäti slovenského exilu (1945 - 1968). In *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske: Občianske združenie Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939-1945 - Ústav dejín kresťanstva, s. 15-26. ISBN 978-80-570-0337-3.
- VONDRÁŠEK, Václav - PEŠEK, Jan, 2011. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 - 1970. Mýty a realita*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-1224-7.
- WARD, James M., 2018. *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant*. Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-7391-875-0.
- ZAHRANIČNÍ Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť. *Svedectvá pravdy. III. diel*, 1999. Trnava: Optima. ISBN 80-968265-0-6.
- ZAMLČANÁ pravda o Slovensku. *II. diel: Dr. Jozef Tiso o sebe*, 1996. Bratislava: S-G-T Plus. ISBN 80-85587-05-X.
- ŽATKO, Ernest, 1949. Slovenská duchovná tvorba za SR. In *Slovenská republika 1939 - 1949*. Whiting: Ján J. Lach, s. 202-210.

Doc. PhDr. Anton Hruboň, PhD.
Katedra bezpečnostných štúdií
Fakulta politických vied
a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela
Kuzmányho 1
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
E-mail: anton.hrubon@umb.sk